

TARİX VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

Adil Babayev
Azərbaycan Dillər Universiteti

NAXÇIVAN ƏRAZİSİNDƏ İSLAM MƏDƏNİYYƏTİ NÜMUNƏLƏRİ

Açar sözlər: *Naxçıvan, İslam mədəniyyəti, "Qurani-Kərim", türk İslam əxlaqı*

Keywords: *Nakhchivan, Islamic Culture, "Qurani-Karim", Turkish Islamic ethics*

Ключевые слова: *Нахчыван, Исламской культура, «Корани-Керим», тюрко-исламские поведения.*

Ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olduğu haqqında hələ I əsrimizin əvvəllərində məlumat verən yəhudi tarixçisi İosif Flavi, Naxçıvanı bəşər nəslinin ilk beşiyi adlandırmış, bu ərazini Nuhun saldıği ilk şəhər kimi təqdim etmişdir [6, s.14]. Eramızın ilk əsrlərinə aid yunan coğrafiyaçısı Klavdi Ptolomeyin "Coğrafiya"sında isə Naxçıvan şəhəri "Naksuana" şəklində Cənubi Qafqazın ən böyük şəhəri olaraq göstərilmişdir. O, bu coğrafi məkanda Naxçıvan şəhərinin bütün Şərq aləmində ən böyük şəhərlərindən biri kimi təqdim etməklə şəhərin ən qədim tarixə malik olduğunu təsdiq etmişdir [14, s. XXII]. Biz bu mənbələrlə yanaşı Naxçıvan tarixi haqqında VIII-XII əsrlər ərəb səyyahları Əl-Bəlazuri, Əl-Əsir, İbni Xordadbeh kimilərin yazdığı yüzlərlə kitab məlumatlarında ərazinin ən qədim türk yurdu olmasına dair bu ərazinin abidələrinə dair məlumatlarla rastlaşırıq ki, burada Naxçıvan "Nəşəva", "Nəqşicahan", "Nəxcüvan" yazılışları ilə qeyd edilir. Burada Naxçıvan əyaləti Basfurracanın yazılışında da qeyd edilir ki, bu ad dəyişilmələri ərəb dilinin imkanları əlifba fərqi ilə səsləşir [1, c. 6–22; 5, s.143, 149; 17, s.18-42, 220 s.]. Bu mənbələrlə yanaşı İ.Şopen, V.Sisoyev və b. yazılarında Nuhun qəbrinin Naxçıvanda olması barədə tarixi faktlar göstərilir [11, s. 109-142; 16, s. 87-121]. Bütün bunlar Naxçıvanın qədim türk yurdu olmasına dair tarixi sübutlardır.

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, Naxçıvan ərazisi öz qayaüstü rəsmləri, arxeoloji mədəniyyət nümunələri ilə də dünya tarixçilərinə öz qədimliyini tanıتماqdadır. Naxçıvan ərazisinin qədim maddi-mədəniyyət nümunələri daş dövrü mədəniyyətə qədər dayanmaqla, dünya elm adamlarının diqqətini bu gün də özünə cəlb etməkdədir. Təbii ki, bu qədər tarixi bir dövrü və faktları özündə yaşadaraq günümüzə qədər daşımış bu qədim diyar siyasi proseslərə baxmayaraq tarixdən tam silinməmişdir.

Bəs "Qurani-Kərim" dini kitabında Naxçıvan ərazisi ilə bağlı hansı ayələr öz əksini tapır?

Bildiyimiz kimi İslam dinində olan yerli əhalinin birinci ibadəti namazla həyata keçirilir. Bu dini kitaba diqqət etdikdə İslamdan əvvəlki dinlərin və peyğəmbərlərin namaz haqqında dedikləri də "Qurani-Kərim"də yer alır. İslam peyğəmbəri deyir: "Namaz dinin dəyəridir, Namaz möminin meracidir". Burada namazın-

Allaha ibadətın İslamdan xeyli əvvəl Böyük Yaradan tərəfindən əmr edildiyi də təsdiq edilir. “Qurani-Kərimin” Ənbiyə surəsinin 73-cü, Məryəm surəsinin 55-ci, Bəqərə surəsinin 83-cü, Əl-Maidə surəsinin 48-ci və s. ayələrində Allahdan özgə tanrı olmaması, qeyrisinə ibadət edilməməsi, Həzrəti İsmayılın ailə üzvlərinə, eləcə də bütün insanlara namaz qılmağı əmr etdiyi haqda ayələr yer alır. Bu müqəddəs kitab da Həzrəti Musa, Həzrəti İsmayıl, Məryəmin oğlu İsa, Allah tərəfindən seçilmiş bütün peyğəmbərlərin, namaz qıldığı haqda məlumatlara rast gəlirik [7, s. 13, 95, 279, 286].

Qurani-Kərimdə insanlara verilən bu tövsiyələr hazırda Naxçıvanın bütün yaşlı əhalisi, eləcə də gənc nəsindən bir xeylisi tərəfindən gündəlik, fasiləsiz icra olunmaqdadır. Bununla bərabər Qurani-Kərimin 21-ci Əl-Ənbiya surəsinin 76-77-ci ayələri, 71-ci Nuh surələrinin isə 28-ci əyəsində biz Məhəmmədə Nuhun da yad edilməsi, tövsiyə edilir və ailəsinin böyük tufandan xilas edilməsi haqqında məlumatlarla rastlaşırıq [7, s. 306, 594].

Eyni tarixi fikrləri Əsabi- kəhv ziyarətgahı haqqında da söyləmək olar. Qurani-Kərimin yüz on ayədən ibarət olan 18-ci “Kəhf” surəsində Naxçıvanda bu gün hər kəsin ziyarətgah yeri olan Əshabi-Kəf məbədidən bəhs edilir. Qurani-Kərimin bu surəsində İslamdan neçə yüz illər əvvəl Dağ Yunusun (Quranda Diqyanus) zülmündən xilas olmaq üçün 7 nəfərin (say təxminidir) “kəbədə” gizləndiyi göstərilir və onlar burada 309 il yatırlar. Bu bir bütperəst şəhərində bir neçə gənc oğlanın tək Tanrıya- bir Allaha etiqadı ilə bağlı olmuşdur. Onların yataq yerlərinin, mağarasının girişi şimala baxır [7, s. 680].

“Qurani-Kərim”dəki istər Nuhla bağlı, istərsə də Əshabi-kəflə bağlı bütün bu deyilən ayələrin bu gün Naxçıvan əhalisinin folklor yaddaşında olması, əfsanədən daha çox həqiqətlə, tarixi faktlarla, həqiqətlərlə (-A.B) səsələşməsi ilə müqayisə etsək, istər Nuh əfsanəsi, istərsə də Dağyunus əfsanəsi olduğu kimi Naxçıvan əhalisinin deyimlərində “Naxçıvan folkloru antologiyası” kitabının I cildində yer almaqdadır. Qeyd edək ki, Əshabi-kəfdə gənclərin gizləndiyi mağara və təpənin üzərində itin də nişanəsi əbədiləşdirilmişdir [8, s. 49-50, 68-71]. Təbii ki bu bir təsadüf ola bilməz. Bu sovetlər siyasətində tarixdən qoparılmış bir tarixin yenidən əbədiyyətə qovuşmasıdır.

Məhz “Qurani-Kərim”dən seçilmiş bu sürə və ayələr yuxarıda qeyd etdiyimiz İosif Flavi, K.Ptolomey, Baladzori, İbn- əl-Əsir, Nikitin K.A., Sısoyev V.M. kimi müəlliflərin Naxçıvanın qədimliyi haqqında dedikləri fikirləri bir daha tam olaraq təsdiq edir.

Sovetlər birliyi dağıldıqdan sonra xalqımızın inancına verilən sərbəstlik, bu istiqamətdə görülən işlər və İslami dəyərlərə verilən qiymət Ulu öndər Heydər Əliyevin fikirləri ilə də təsdiq edilir: “Biz heç vaxt öz dinimizi, tariximizi, millimənəvi dəyərlərimizi unutmamalıyıq. Onları yaşatmaq, onlardan bəhrələnmək, ruhlanmaq həyatımızın əsas istiqaməti, gələcək işlərimizin zəmanətidir” [2, s. 1].

Bəs “Qurani-Kərim”də adı keçən bu tarixi faktlara, İslam dini inanc və mədəniyyətinə, onun əxlaqi tərəflərinin Azərbaycanın qədim diyarı Naxçıvan ərazisində geniş şəkildə təbliği və təsdiqi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri cənab Vasif Talıbovun hansı zəhməti hesabına reallaşmışdır?

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, müstəqillik dövrü bu qədim ərazidə ardıcıl olaraq bütün sahələrdə yenidənqurma işlərini aparan Ali Məclisin Sədri, cənab Vasif Talıbovun xüsusi vətəndaşlıq milli qeyrəti özünü təsdiq edir. Bu qədim ərazidə Yusif Küseyr, Möminə xatın, Gülüstan, Qarabağlar və s. türbələr, Zaviyə-mədrəsə, Heydər, Kazım Qarabəkr, Şəhur, Cilovxanlı, Nehrəm, Əbrəqunus adlı xeyli sayda məscidlər, Came məscidi, Xanəgah kimi türbələr, Naxçıvan, Ordubad və s. buzxanalar, bununla yanaşı imamzadələr, hamamlar, qeysəriyyə kimi yüzlərlə də qədim və müasir abidələr yenidən bərpa və inşa olunmuşdur [10, s. 9, 13, 19, 23, 37, 40-41, 53, 59]. Bütün bunları layiqincə həyata keçirən Cənab Sədrin səyi nəticəsində qədim qalalarımız da diqqət mərkəzində olmaqla bərpa edilmişdir. Bununla bərabər 2004-2013-cü il, 11 il ərzində 227 inzibati bina, 42 təsərrüfat obyekt, 150 subartezian quyusu, 61 körpü, 29 nasos stansiyası, 119 elm və təhsil, 146 səhiyyə müəssisələri, 83 ümumtəhsil məktəbi, 159 mədəniyyət obyekt, 18 idman obyekt, qaçqın, köçkünlər üçün 420 fərdi ev, 590 istehsal və xidmət obyekt, tikilib istifadəyə verilmişdir [9, s. 80-81]. Bura xeyli sayda uşaq bağçası, mədəniyyət müəssisələri, parklar, nəşriyyat və s. tikililəri heyrətamiz surətlə tikilib başa çatdırılmışdır ki, ümumilikdə bunlar mindən yuxarı yeni tikilini əhatə edir. Xüsusi olaraq qeyd edək ki, sovetlər dövrü taxıl, yem anbar və bazalarına çevrilmiş məscidlər təkcə 4 İL ƏRZİNDƏ, 1996-2000-ci illərdə əsaslı bərpa olunmuş, 10 yeni məscid tikilmişdir [3, s. 205].

Bu yenidənqurma işləri “Qurani-Kərim”də adı keçən surə və ayələrdəki abidələrdən də kənar qalmamışdır. Bu ayələrdəki, Nuh peyğəmbər, Nuh tufanı, Əshabi-Kəf abidələri də qədim Naxçıvan ərazisi üçün tarixi bir həqiqəti təkrarlayır. Biz Nuh peyğəmbərlə bağlı Naxçıvanda Nuhdaban, Nuh Nəbi, Nuhun qəbir abidəsi, Gəmiqayada Nuhla bağlı Nəbi yurdu, Bilbil, Saria kimi toponimik və digər adlarla qarşılaşırıq, ki onların bir qismi yenidən qurulmaqla bu tarixi abidələr ərazisində tarixi muzeylər də yaradılmışdır [15, s.16].

İlkin sivilizasiya mərkəzlərindən biri olub 7 minə yaxın yaşı olan Naxçıvan, bütün bu yeniliklərlə günümüzdə də öz qədim mədəniyyət nümunələri ilə dünyanı heyrətləndirməkdədir [4, s. 20-28]. Bu qədim şəhər ən qədim dini inanclarla bağlı tarixi faktları da özündə qorumaqla, bu il özünü “İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı” statusuna gətirib çıxarmışdır. Fikrimizi təsdiq edən bəzi tarixi fakt və məqamların, dini inancımızda yer alan İslami kəlamların Naxçıvan ərazisi ilə vəhdətinə də diqqət çəkmək istərdik.

Naxçıvanda 24-25 aprel, 2009-cu ildə Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri Vasif müəllimin şəxsi təşəbbüsü və sərəncamı ilə “Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” beynəlxalq simpoziumu da təşkil edildi. Simpozium iştirakçılarını salamlayan Cənab Sədr Naxçıvanın tarixi haqqında antik müəlliflərin, əcnəbi və yerli alimlərin əsərlərindən xeyli misallar gətirməklə tufanın bir həqiqət olduğuna dair xeyli tarixi faktlar göstərdi [13, s. 10-17]. Bu simpoziumda 60-dan yuxarı görkəmli Azərbaycan və Türkiyə, əcnəbi alimlərinin məruzələrində Nuh tufanı həqiqəti tarixi faktlarla təsdiqləndi.

Əgər xatırlasaq, sovetlər dövrü xeyli dini ocaqlarla yanaşı, Nuh peyğəmbərin türbə məzarı da dağıdılmışdır. Ali Məclis sədri cənab Vasif Talıbovun xüsusi sərəncamı ilə Nuhun türbə məzarı araşdırılıb üzə çıxarılmış, onun qəbirüstü abidə-

si yüksək səviyyədə əvvəlki quruluşundan da gözəl arxitektora quruluşda inşa edilməklə əbədiləşdirildi. Naxçıvan diyarının ilkin inanclara göstərdiyi diqqətin təcəssümü olan bu məzarın yenidən bərpası, Cənab Sədrin və yerli əhalinin İslam əxlaqının tolerantlığına, ümumilikdə Azərbaycan xalqının multikultural xarakterinə və mənəviyyatının uralığına tam bir sübut olaraq özünü təsdiq edir.

Sovetlər quruluş dağılıdıqdan sonra Əshabi-Kəf məbədi də yenidən bərpa edilməklə, dini baxışlarımız milli mədəniyyətimiz kimi azad oldu və 1992-93-cü illərdə Naxçıvana rəhbərlik edən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bu məbədin yollarında və özündə bəzi bərpa-təmir işləri apardı. 1995-ci ildə isə Ali Məclisin Sədri Vasif Talıbov cənablarının bu işi davam etdirərək, bu qədim ibadətəgaha xüsusi diqqət ayırması nəticəsində orada layiqli bərpa-təmir işləri aparılmaqla, bu abidə dünya İslam aləminin ziyarətəgahına çevrildi.

Bir çox yazılarda müəlliflər Əshabi-Kəhvin müxtəlif yerlərdə olduğunu iddia etsələr də Kəf surəsinin 17 ayəsində olan coğrafi əlamətlər həmin mağaranın məhz Naxçıvanda məbəddən başqası olmadığını birmənalı sübut edir. “Qurani-Kərim”də deyilir: (ya Məhəmməd! əgər o zaman onlara baxsaydın) Günəşin doğduğu zaman onların mağarasının sağ tərəfinə meyl etdiyini, batdığı zaman isə, onların sol tərəfinə yönləndiyini (mağaranın içinə düşüb, onları yandırmadığını), onların da mağaranın ortasında geniş bir yerdə olduqlarını (küləyin onları oxşadığını və rahat nəfəs aldıklarını) görürdün. Bu Allahın möcüzələrindəndir [7, s. 264]. Bu gün minlərlə insanın bu ərazini ziyarət edərək kasıblara əl tutması, da dinimizin ən gözəl örnəyi, millətimizin humanist adətlərindəndir.

Məzhəbçilik və Naxçıvanda “dini bölgü” məsələsinə gəldikdə isə, Naxçıvan əhalisinin ibadətində dini fanatizmdən daha çox Qurana meyillik, onu olduğu kimi dərk etmək əsas şərt kimi qəbul edilir.

Bütün bunları yekunlaşdıraraq nəticə olaraq aşağıdakıları deyə bilərik;

1. Başda Cənab Sədr olmaqla Naxçıvan əhalisi İslam dini inanclara, “Qurani-Kərim”in verdiyi tövsiyələrə tam əməl etməklə İslamdan öncəki inanclarımıza və onun abidələrinə də tam olaraq sahib çıxır;

2. Bu multikulturalizm və tolerantlıq Naxçıvan əhalisinin ən qədim kökləri və inanclarına olan etiqadının, onun yüksək inkişafının danılmaz sübutudur;

3. Naxçıvan ərazisindəki e.ə. VI minillikdən günümüzə qədər gəlmiş qədim türk, eləcə də İslam mədəniyyəti abidələrinin, haliyədə də yüksək səviyyədə Ali Məclis Sədri Vasif Talıbov tərəfindən bərpası milli kökdən gəlməklə, bu qədim mədəniyyəti yaradan əcdadlarımıza saygı və etibarın təcəssümüdür.

Ədəbiyyat:

1. Баладзори. Книга завоевания стран. Текст и пер. с араб. проф. П.К. Жузе // Материалы по истории Азербайджана. Вып. 3. Баку, 1927. с. 6–22.
2. Dövlət və din. //İctimai fikir toplusu №1 (30), Bakı, 2015, 119 s.
3. Hacıyev İ.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı: Elm-Təhsil, 2016, 360 s.
4. Həbibbəyli İ.Ə. Naxçıvan şəhərinin yaşı-5 min il // Naxçıvan Muxtar Respublikasını yaranması: tarix və müasirlik. Bakı: Nurlan, 2007, s. 20-28, 406 s.
5. İbn-əl-Əsir. Əl-Kamil-fi-t-tarix. Bakı: Elm, 1959, 215 s.

6. Иосиф Флавий. Иудейские древности/Пер. с греческого Г.Г. Генкеля, т. I, СПб., 1900, 716 с.
7. Quran (ərəb dilindən tərcümə edənlər Z.Bünyadov və V.Məmmədliyəv). Bakı: Azər-nəşr, 1991, 654 s.
8. Naxçıvan folkloru antologiyası I cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 511 s.
9. Naxçıvan Muxtar Respublikası 90, Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 184 s.
10. Naxçıvan: Türk-İslam mədəniyyəti abidələri. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 124 s.
11. Никитин К.А. Город Нахичевань и Нахичеванский уезд//СМОМПК, Тифлис, 882, № 2, s. 109-142.
12. Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” (24-25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 300 s.
13. Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan” mövzusunda keçirilən beynəlxalq simpoziumda Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talibovun çıxışı. /Nuh peyğəmbər, dünya tufanı və Naxçıvan (24-25 aprel, 2009-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumun materialları) Naxçıvan: Əcəmi, 2010, s. 10-17, 300 s.
14. Птолемей Клавдий. Руководство по географии / Пер. К. С. Апта и В. В. Латышева// Античная география. Москва: Географиздат, 1953, 368 с.
15. Rzayev F.H.Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən (miladdan öncə VI-III minilliklər). I c. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 2013, 528 s.
16. Сысоев В.М. Нахичеван на Араксе и древности Нах. АССР. Баку, 1929, 318 с.
17. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı: Elm, 1974, 220 s.

Резюме

Исламские культурные наследия на территории Нахичевана

Статья рассматривает на основе документов и исторических фактах существующие Исламские памятники и культурные наследия на территории Нахичевани. К изучению привлекаются также монументы упомянутые в Коране и их роли в истории этого региона. В статье анализируется проблема реставрация памятников относящихся к Исламской культуре и их сходство с древне-турецким наследием.

Summary

Islamic Culture Samples in Nakhchivan

The article examines the existence of monument sin Islamic ethics and culture in the territory of ancient nakhchivan and their place in history. In this direction, the factors related to ancient religions in the area, their place in the religion of Islam, the holy book “Qurani-Karim”, contain comparative analysis of traces of ancient religions. In addition, the article deals with the reconstruction of Nakhchivan and the restoration of monuments related to Islam, as well as the coincidence of the ancient Turkic morality with Islamic religious factors.